

DEMÉNY PÉTER

EMLÉKIRAT MINT KATEDRÁLIS

I

■ Az alábbiakban Ion Ianoși *Internaționala mea. Cronica unei vieți* (Az én Internacionálém. Egy élet krónikája) című, tavaly a iași-i Polirom Kiadónál megjelent emlékiratkötetét elemzem. Az óriási, 854 oldalas opust megpróbálom minél több oldaláról szemügyre venni, minél több aspektusát elemezni. Mielőtt azonban belevágnék, szeretnék két módszertani problémával foglalkozni.

1. A (véleményem szerint mennyiségileg és minőségileg egyaránt hatalmas) művet először „mezei olvasóként” lapoztam fel, elidőzve a Constantin Noicáról, Gabriel Liiceanuról, Nicolae Steinhardt-ról, Andrei Pleșuról szóló fejezeteknél. Aztán végigolvastam az egész könyvet az első betűtől az utolsóig. Később újraolvastam – a szerzőnek oly kedves Thomas Mann szavajárásával – „ceruzával a kezemben”: aláhúztam azokat a részeket, amelyek az első olvasásnál megragadtak bennem, rendszerezni próbáltam az anyagot. Végül a könyv egyik hivatkozásába kapaszkodva, miszerint Gáll Ernő naplójában több utalás olvasható róla, újra (hiszen megjelenésekor már megtettem) fellapoztam Gáll Ernő kétkötetes *Naplóját* (Polis, Kvár, 2003), s rákerestem azokra a helyekre, amelyek Jánosi Jánosra vonatkoznak (itt jegyzem meg, hogy talán nem ártott volna, ha mint azt, ezt az emlékiratot is névmutatóval látják el; bár kétségkívül fárasztó munka lett volna a rengeteg név miatt, ugyanakkor felbecsülhetetlen segítséget jelentett volna a mélyebben érdeklődők számára). Végül a Gáll Ernő naplójában is elkezdtem kalandozni, s olyan passzusokat fedeztem fel, amelyeket Jánosinál is – a maguk helyén megemlítem őket.

Erre a „vázra” próbáltam felépíteni ezt az írást, lehetőleg úgy, hogy semmi fontos ne maradjon ki, vonatkozások és személyek egyaránt a megfelelő arányban és/vagy súllyal képviseljék magukat.

2. Ez a tanulmány *a szeretet jegyében* íródott. Jánosi János tanárom volt az

egyetemen, felejthetetlen esztétikakurzusokat tartott. Ahogy neszét vettem *Az én Internacionálém. Egy élet krónikája* megjelenésének, felidéződtek bennem azok a nagyszerű előadások, s emlékeimet *Bătrînul și catedra* (Az öregember és a katedra) címmel megjelent esszémben foglaltam össze (*Observator cultural*, 2012/654, december 14.; a magyar fordítás csak nagyon távolról érzékeltetheti az intertextuális játékot: Hemingway *Az öreg halász és a tengerének* román címe: *Bătrînul și marea*). Jánosi János kedves levelet írt nekem a szöveg megjelenése után, s felajánlotta, ha Bukarestben járok, keressem fel – látogatásomról *A demokratikus ingyenc* címmel számoltam be a *Szabadság* 2013. február 21-i számában.

Minden bizonnyal ez is hozzájárult ahhoz (a mű „könyvelői erényei” mellett, melyekről majd szintén szót ejtek), hogy bár sokan és sokféleképpen próbálták megértetni velem, milyen perverz rendszer volt a kommunizmus, következőképpen milyen kockázatos a benne élők-ről való ítélkezés, és bár próbáltam racionálisan viszonyulni a diktatúra időszakához, igazán ez a könyv értette meg velem mindazt, amit a jó szándékúak mondani akartak. Ez sokat elmond nemcsak (s talán nem is elsősorban) az én alkatomról, hanem a ráció határaitól is.

Megjegyzem még, hogy az idézeteket magyarul, saját fordításomban adom meg, az oldalszám megjelölésével zárójelben.

II

■ Ion Ianoși – Jánosi János: az a tény, hogy még egy tanulmány bevezetőjében sem lehet elkerülni a kétértelműséget, mélyen jellemző Jánosi János (a továbbiakban a személyes élmények és a magyar olvasók miatt így fogom nevezni) egész életútjára. A szerző 1928-ban született Steinberger János néven Brassóban, magyar zsidó családban, amelyben a monarchiás jelleg miatt németül is beszéltek; brassói, bukaresti, majd ismét brassói iskolai évek után Kolozsvárra, aztán Lenin-

grádba került egyetemre; itt megismerkedett Janina Cafféval, egy bukaresti lánnyal, akit feleségül vett – így választotta végül a *román* identitást, no meg egy olyan nevet, amely a legkevésbé sem rejti el a *magyart*.

A Jánosi család teljes lelki nyugalommal – és a szó minden aspektusát szem előtt tartva – *nagypolgárinak* nevezhető. Az apai nagyapa a kommandói erdőkitermelési vállalat vezérigazgatója, az anyai nagyapa ugyanott főmérnök (*Herr General-Direktor*, illetve *Herr Chef-Ingénieur* – 14.). Kettőjük között alkati ellentétek feszülnek, s a kisleány inkább az apai ág hat (az anyja – fia kamaszkorában – elhagyja a férjét): a liberális, nagy műveltségű, csiszolt viselkedésű, tartásos nagyapa és apa.¹

A történelem viharai következtében (második világháború, kommunizmus) ennek a nagypolgáriságnak az egyetlen továbbvihető öröksége a *kultúra* marad. Egyrészt imponáló, másrészt szinte ijesztő az a „kulturális hátizsák”, amelyet a gyermek János felhalmoz: Corneille, Racine, Molière, Bossuet, Proust, Valéry (eredetiben, mert annak ellenére, hogy otthonról jól tudott németül, franciául kevésbé, „máskacsul az utóbbit részesítettem előnyben” – 80.), Goethe, Schiller, Heine – más német auktor nem, mert mint a kamaszkori naplóban áll, a Rajnán túl „más hangulat, más szellem uralkodik, másféle emberek élnek” (uo.) – Wilde, Kipling, Shaw, Merezkovszkij, Ilja Ehrenburg, Eminescu, Caragiale, Sadoveanu, Brebeanu, Ibsen, Calderón, Hašek stb. A magyarok közül Petőfi, Ady, József Attila. Politikai művek: Gide – *Retour de l'URSS*, Benda – *La Trahison des clercs*, Henri Barbusse – *Stalin*. Ezzel kapcsolatban a szerző megjegyzi: „a valós történelmi események ismeretének hiányában ezt is hitelesnek fogadtam el.” (83.)

„Zenét hallgattam. Könyveket olvastam. »Esszéket« írtam. Mindennél inkább rögeszmémé vált írói jövőm, amelybe valósággal szerelmes lettem.” (95.) A gyermek egy életre megszereti Van Goghót és Bibliát.

A többféle identitás azonban nem mindig szívderítő. Az anya éppen az alkati különbözőségek miatt hagyja el a családot – kalandvágyó, életvidám nő, nem tud megmaradni a visszafogott apa mellett. Előbb Budapestre távozik, a második világháborút Londonban tölti, aztán hazajön, második férjével Kolozsvárra költözik – felnőtt fia meglátogatja, ha te-

heti, ilyenkor találkozik Schuller Rudolf-fal, Gáll Ernővel, Szilágyi Júliával és másokkal. Az asszony Látó Anna néven több kötetet publikál.

De súlyos örökség a többféle identitás társadalmi értelemben is. A második világháború előestéjén szörnyű jelenet játszódik le: „...egy verekedős, nagyobb osztályokból származó fiúkból álló csoport lefogott az iskola udvarán, és az orrukából bőségesen feleröltetett takonnyal bekenették az arcomat, a nyakamat, a kezeimet. Számukra és számomra ez volt a megaláztatás netovábbja emellett a mindennapossá vált szidalom mellett, hogy: *te büdös zsidó.*” (54.)

Ilyen élmények tapasztalatával részben természetes, hogy Steinberger János belép a Román Kommunista Pártba – a családból csak édesapja és ő teszi meg ezt a lépést. De Jánosi János, az emlékiratíró azt sem tagadja, hogy mindenkor liberális nagyapja a maga szelíd módján vitatta ezt a döntést.

III

■ Ennek a tanulmánynak nem szándéka, hogy fejezetről fejezetre haladjon a könyvben, inkább, amennyire lehetséges, *összképet* szeretne nyújtani. Éppen ezért a *Kolozsvár (1947–1949)* és a *Leningrád (1949–1955)* fejezetről csak annyit mondok egvelőre, hogy az előbbiben talán a magyarokkal és a magyar kultúrával való kapcsolat a legfontosabb, a másodikban pedig az, hogy Jánosi János ebben az időszakban dönt az esztétika mellett, illetve az orosz városban ismeri meg leendő feleségét, Janinát, egy szintúgy zsidó származású, Bukarestben élő polgári család sarját, bár a réteg ezúttal inkább a *kispolgárság* – a lány apja, Leon Caffé sebészorvos volt.

Az *én Internacionálémban* a bukaresti fejezetek a legfontosabbak: 535 oldalt foglalnak el a könyvben, s 1955-től 1965-ig, 1965-től 1989-ig, illetve 1990-től 2012-ig „tartanak”, következőképpen a szerző életének 57 évét foglalják össze. S még ha egy életet nem is lehet ilyen „könyvelőszerűen” summázni (holott maga Jánosi is ezt sugallja), kétségtelen, hogy egy csomó jelentős dolog ebben a három kisebb-nagyobb szakaszra osztott időszakban történt.

De mi történt? Ekkor kezdte el és élte családi életét, és született Mása, a lánya (1955). Ekkor kezdte el és folytatta Jánosi János politikai és oktatói pályafutását.

A tények felsorolása egyszerűnek tűnik. De az élet nem olyan egyszerű, mint a tények pusztja felsorolása, hiszen minden történet hat és visszahat, minden epizód összefügg több másikkal, és a kommunista rendszer (egyre inkább ez a meggyőződés) éppen arra épült, hogy miközben diktatórikusan *hirdette* a tények létét és egyféleségét, másfelől remekül *használta* a tények kérdésszerűségét és sokféleségét.

Jánosi János 1956-ban a Központi Bizottság Művelődési Osztályának felügyelője lesz. Ebből az „egyszerű” tényből arra lehetne következtetni, hogy lázas kommunista volt, a rendszer hű kiszolgálója. Csakhogy nem így van.

Az egész emlékirat (s a magam személyes „emlékiratainak” a rá vonatkozó fejezete is) azt igazolja, Jánosi *lelkileg* soha nem lett hűtlen ahhoz a liberális szellemiséghez, amelyet nagyapjától és apjától örökölt. Ezt a szellemiséget a legpontosabban az *árnyalás, tépelődés, töprengés* hármásával jellemezhetnénk. Rengeteg olyan helyzet idézhetnék, amelyben ezek nyilvánulnak meg, ezek működnek, ezek teremtik meg a szöveg feszültségét, amely egyébként (ismét a Jánosihoz méltó módon) nem siető, csak zizegő – mint amikor egy drótról minden előzetes figyelmeztetés nélkül *is tudod*, van benne áram.

Néhány példa. „Hogy nem értik egyesek ezt a reményt?”, szól a kérdés a 64. oldalon. Mármint a zsidók reményét, hogy a második világháborúban az oroszok, az amerikaiak és az angolok győznek a németekkel szemben. A kérdés fájdalma szinte kirekesztő... lenne, ha a magyarázatot (a zsidók tudták, a nácizmus győzelmére a kiirtásukkal lenne egyenlő) nem követné egy zárójel: „(Egy »tősgyökeres« hazánkfia bevallja majd, az ő élete és karrierje előnyösebb fordulatot vehetett volna, ha Németország diadalmaskodik, nem az oroszok. Nem mondok ellent neki. Ha zárójelbe tesszük az általános történelmi és morális megfontolásokat, úgy illik, hogy elfogadjuk az egyéni és csoportérdekeket, méghozzá nemcsak változatos, hanem egymásnak ellentmondó formáikban is. Alapos okkal vannak »Ellentétes emlékeink«, ahogy egy esszé címe mondja, melyet felvettem 2002-es *Előítéletek és ítéletek* című kötetembe. Figyelmesen kellene elemeznünk az egymással ellentétes »elváráshorizontokat«, amennyire csak lehet,

újabb hátrányos megkülönböztetések nélkül. Nem könnyű feladat, belátom.)” (uo.)

Jól érzékelhető, hogy milyen pályán leng az inga. Egyrészt: miért nem értik a zsidók egykori reményét? Másrészt: ha elvárjuk, hogy megértsék ezt a reményt, azok, akikről ezt elvárjuk, a maguk során elvárhatják, hogy mi is megértsük az ő érdekeiket és ábrándjait. Harmadrészt: ezt is kell tennünk, bár nem könnyű.

„Mérlegelem a döntés mellett, illetve az ellene szóló érveket” (74.) – ez a mondat vezet fel az RKP-ba való belépés körüli gondolkodást.

„Nem lenne igaz, ha akkori önmagamnak tulajdonítanám a megérzést azokra az igazságtalanságokra vonatkozóan, amelyek nemsokára sok tanáromat és diáktársamat érték. Nem volt meg bennem ez a tisztánlátás, ahogy nem volt meg sokakban az érintettek közül sem.” (117.) Ez a passzus az éppen nyiladozó kommunizmusra vonatkozik a Kolozsvár-fejezetben.

Leningrádban egy közgazdász hallgató plagizál a szakdolgozatához. Mint idősebbet, Jánosit kéri fel az eset kivizsgálására. A plágium minden vitán felül áll, s az ő referátuma következtében az illető nem kap oklevelet. „Szántam-bántam, hogy ezt a szerepet játszottam ebben az ügyben. Ha egy mostani kulturális hetilap [a *Dilema veche*] címlapján álló megkülönböztetést veszem kölcsön, megállapítottam a valóságot – de figyelmen kívül hagytam az igazságot. Az illető tévedett valóban, a könnyebbik utat választotta, hogy megszabaduljon egy tehertől. Egyáltalán nem volt ostoba; nem lett volna szüksége erre a cselre. Nagyvilági ember lévén egészen más dolgok érdekelték. Én meg, a radikális gondolataimmal, bár liberális természetemmel, a gyakorlatban egy ízben kíméletlennek bizonyultam!” (312.)

„Hogyan viszonyultam, *abban a pillanatban*, a forradalomhoz-ellenforradalomhoz? Ambivalens módon. Íme, a bizonyíték” (351.) – írja János az 1956-os magyar forradalommal kapcsolatban.

Ismétlem: rengeteg ilyen idézet található a könyvben. A legcsodálatosabb és legegyszerűbb tanúsága a fentebbi „liberális szellemiségű hármashoz”, és annak, hogy mennyire kikényszeríti valósággal az őszinteséget, a 361. oldalon található passzus.

„Bemutatom az 1956 és 1959 közötti cikkeimet.

Azok a szövegek, melyeket itt idézek fel, nagyrészt azok, amelyeket, ma már úgy gondolom, jobb lett volna nem közölnöm.

Méltatlannak tartanám azonban azt a kibúvót alkalmazni, miszerint majdnem mindegyiket magyarul írtam, és a magyar sajtóban publikáltam, nem közölték őket a román közlemények valamely listáján vagy a róluk szóló könyvben, következésképpen a bukarestiek nehezen bukkanhatnának a nyomukra.

Egyes idős emberek az »amnézia« kényére-kedvére bízzák magukat, amikor olyan pillanatokról vagy olyan ügyekben való részvételükről esik szó, amelyek kényelmetlenek ma már. Visszautasítom ezt a kényelmes megoldást. Ahogy az orosz közmondás tartja: »Nem hajlítható ki szavakat az énekből!« Jogod van ahhoz, hogy ne hajolj a múlt fölé, s ameddig még élsz, élj kizárólag a jelenben. Ha viszont úgy döntesz, megírod a visszaemlékezéseidet, kínos, hogy csak a téged előnyös fényben feltüntető emlékeket válogasd ki, s kihagyd a siralmas epizódokat.”

Itt is a már említett ingamozgás: ugyan hányan fogadnánk el, hogy aki a diktatúrában élt, annak is joga van az emlékeiről való hallgatáshoz?! Nem sokan. Mint ahogy másfelől valóban nagy azoknak az öregeknek a száma, akik csak arra emlékeznek, amire kedvük tartja.

Nem így Jánosi. *Az én Internacionálém* példamutató memoár abból a szempontból is, hogy *mindent mérlegre tesz*: a jót is, de a rosszat is. Tiltakozik az ellen, hogy a tényeknek egyetlen értelmezése lenne, mely független az adott kontextustól, de tiltakozik az ellen is, hogy teljesen figyelmen kívül hagyja *magukat a tényeket*, s egy legyintéssel („olyan idők voltak, ezt kellett tennünk”) *mindent* a jó serpenyőjébe tegyen.

Nem; ő tartja magát a 845. oldalon kezdődő 147. fejezet indító maximájához: „Egy élet krónikája afelé tendál, hogy legalábbis részben egy korszak krónikája legyen.” Itt, úgy érzem, nyugodtan kivehetnénk az árnyaló szószerkezetet. *Az én Internacionálém* egy korszak krónikája is, és egyáltalán nem „részben”.²

IV

■ Hogyan éri el ezt az extenzív totalitást? A legegyszerűbb válasz ez: a *mennyiséggel*, amely (éppen Marxtól tudjuk!) egy adott ponton *minőségbe* csap át.

A könyv 148 fejezetet tartalmaz 854 oldalon. A hat nagy rész címe, mint már láttuk, egy-egy város neve, mellette zárójelben az időszak.

Szinte könyvelői szárazság, mint már utaltam is rá. S ezt a könyvelői jelet csak felerősítik a gyakori mondatok: „Milyen könyveket olvastam?” (33.); „Két irat fekszik előttem: egy »Ítélet« és egy »Egyezés«. Megérdemlik, hogy legalább részben (szerkesztési és helyesírási hibáikkal együtt) lemásoljam őket.” (szülei válása kapcsán, 39.); „Elöttem van a *Certified Copy of an Entry in Mariage*, 1946. május 29-i keltezésel” (anyja harmadik házasságáról, 85.) stb.

Ezek a pontos adatok át- meg átszövik a könyvet, aláhúzzák annak *dokumentumjellegét* – miközben a mű természetesen sokkal több, mint dokumentum, s ahogy majd kitérek rá, írói erőnyeket csillogtat. Ám a rengeteg dokumentumidézés miatt az emlékirat az 1928 és 2012 között eltelt időszak valóságos könyvészete, levéltára, persze a szerző szempontjából. Ezért óhatatlanul tények, események óhatatlanul szubjektív gyűjteménye, ám Jánosi soha nem arra használja ezt a szubjektivitást, hogy *ferdítsen*; éppen fordítva: az *objektivitást* használja arra, hogy *ne* ferdítsen.

V

■ Ennek az adathalmaznak (és a hozzá kapcsolódó értelmezésnek) egyik nagy folyama a *magyarokról* szól. Bukarestben való letelepedése s ennek folyománycént a román identitás mellett való döntése (román család, román nyelven történő oktatás, román nyelvű tanulmányok és kötetek) – Jánosi úgy érzi, magyar ismerősei-barátai fájdalommal látják, melyik „identitásba” sodorta a sors.³

Az én Internacionálém nem tagadja meg sem a magyar gyökereket, sem a magyar kultúrát. Utaltam már a klasszikus magyar irodalomból való olvasmányokra, ahogy arra is, hogy a szerző értelmezi a magyar forradalomhoz fűződő viszonyát. Mindez azonban csupán a jéghegy csúcsa (itt igazán helyénvaló az elterjedt fogalmazás!): hosszú passzusokat olvashatunk többek között Gaál Gáborról, Bajor Andorról, aki Jánosi szobatársa volt a Marianum bentlakásában; a szerző a 29. fejezetet teljes egészében Székely Jánosnak, illetve *A nyugati hadtestnek* szenteli; szép emlékeket őriz Benkő Samuról.⁴

A sok magyar utalás még akár farszto is lehet egy román számára (a Polirom-

nál megjelent könyv nagyrészt természetesen román olvasókra számíthat), Jánosi azonban nem törődik ezzel, s ilyen módon is azt bizonyítja, mindenkor „sétált” a két kultúra között, s annak ellenére, hogy az egyik az idők folyamán jóval hangsúlyosabbá vált, a másíkról sem feledkezett meg, no meg azt is, hogy annyira el szeretne számolni önmagával és életével, hogy még az olvasónak sem tesz engedményeket.

A Jánosi-memoár egyik érdekes párhuzama Gáll Ernő *Naplója*, mely 2003-ban jelent meg két kötetben a kolozsvári Polis Könyvkiadónál. Jánosi egyik utalása indított arra, hogy újraolvassam, több bejegyzést is találtam egykori tanáromról – különös, hogy az első, 1977 és 1990 közötti éveket felölelő kötetből *egvellenegvet*,⁵ ami talán azt jelzi, hogy kolozsváriak és bukarestiek kommunikációja, különösen ha csak távoli emlékek kötötték össze őket, s ha a nemzetiség kérdésében nehéz volt dönteni, meglehetősen nehézkes volt.⁶

A Gáll-napló második kötetében aztán megnő a hivatkozások gyakorisága: harminc utalást találunk a *Jánosi* névre a főszövegben, négyet a lábjegyzetekben. Az elsőben, az 1990. január 17-iben, mondhatni, benne van minden későbbi: „Tegnap találkoztam Jánosi Jánossal, aki lejár előadásokat tartani az egyetemre. Románul és magyarul ad elő sikeresen, ami elégtétellel tölti el. Nagy formátumú írástudó, és ami eddig negatívum volt nála, a gyávaság, most bölcs távolság- és mértéktartásban nyilvánul meg. A legtöbb aktuálpolitikai kérdésben egyetértünk.”⁷ Jómagam (persze jóval távolabbról) úgy látom, nem Jánosi magatartása változott, hanem a *helyzet*: egy távolság- és mértéktartó ember a diktatúrában kizárólag gyávanak tűnhetett.

Az érezhető rokonszenv és nagyrabecselés (Gáll Ernő olykori paranoid kitörései ellenére) megmarad, az „aktuálpolitikai kérdések” pedig a *személyes kudarc* érzésébe torkollnak mindkét részről. „Találkoztam Jánosival is, aki megkezdte egyetemi előadásait. Nagy vonatkozásokban egyetértünk a belpolitikai kérdésekben, de ő sem látja világosan, hogy merre tartunk. Kitart régi álláspontja mellett: itt a komoly baloldalnak nincs jövője, nem is létezik. Csak a múlt kritikai felidézése és a kultúraépítés marad nekünk tennivalóként.”⁸ *Az én Internacionálém* radikálisabban (húsz esztendő múlva) mondja

ugyanazt: „Egész életemben arról ábrándoztam, hogy barátaim legyenek, akik folytatják a hivatásomat, és akiknek meggyőződése rokon az enyémmel. Minden téren vereséget szenvedtem: a barátok megkritkultak, és nem csak amiatt – ami természetes –, hogy fizikailag megszűntek létezni, hivatásom egyre sűrűbb ködbe került, fiatalabb kollégáim más területek felé tájékozódtak, amelyek újabban váltak divatossá, az enyémmel rokon meggyőződést csak olyan emberek vallottak, akik kivételt jelentettek a szabállyal szemben.” (840.)

Baloldalinak lenni egy olyan rendszer után, amelyet a legkevésbé sem lehetett baloldalinak nevezni, bár folyamatosan a baloldali eszmékre hivatkozott, nem volt könnyű. Sem annak, aki a magyar, sem annak, aki a román identitás vagy kultúra mellett döntött. Az ember magányosnak, elhagyatottnak, sebzettnek érezte magát, s ez az érzés, mint az emlékiratokból ki derül, csak mélyült az idők folyamán.

VI

■ *Az én Internacionálém* egyik legszebb motívuma, búvópataka (s itt említtem meg ismét hangsúlyosan a szépséget, mert amint mondtam, Jánosi János műve nagy szépirói teljesítmény is) a barátok fokozatos elvesztése. Vagy azok halála, vagy a tőle való elfordulás miatt.

Az elfordulás a szerző *következős baloldalisága* miatt következett be olyan emberek részéről, akik az ő vagy a felesége tanítványai voltak (az utóbbiak közé tartozik például Vladimir Tismăneanu, az előbbieik közé Gabriel Liiceanu és Andrei Pleșu). Jánosi így indokolja baloldaliságát:

„Megismétlem a kérdést: miért vagyok továbbra is baloldali?”

Válasz: az igazságtalanságokért és azokért, akiket igazságtalanul megkülönböztetnek.

Mert még mielőtt ideologikus lenne, a baloldal szociális (vagy annak kellene lennie).” (848.)⁹

Ezt sokan nem értik – az említett tanítványok például „haraggal néznek vissza” a diktatúrára, s a baloldalt Ceaușescu megalomániájával és a kommunista rendszer ostobaságaival azonosítják. Jánosi szép portrékban idézi fel közelebbi vagy távolabbi mestereik (Constantin Noica, Alexandru Paleologu, Nicolae Steinhardt) alakját, akik szintén másként gondolkodtak, mint ő, mégis fenn tudta tartani velük

a párbeszédet. Ez a lehetőség a forradalmat követően megszűnt, s már csak árnyalatnyi különbségek vannak – az derül ki például, Pleșu jóval megbocsátóbb, mint Liiceanu, Tismăneanu árnyaltabb, mint a folyamatosan durva támadásokat indító Mircea Mihăieș (igaz, ő sem barátja, sem tanítványa nem volt a szerzőnek). A Liiceanunak és Pleșunak szentelt fejezetek sem kevésbé szépek – Jánosit nem az indulat mozgatja, inkább rezignáltan veszi számba a veszteségeit –, vagy azok, amelyek Zigu Ornea-ról vagy Radu Cosășuról szólnak.

Itt meg kell állnunk egy pillanatra. A „păltiniși iskola” tagjaival, Liiceanuval és Pleșuval való kapcsolat leírásakor is kiderül, Jánosi lektorként és a Romániai Írószövetség Kritikai Osztálya Vezető Tanácsának tagjaként sokat segített bizonyos könyvek (a *Păltiniși Napló*, a *Levelesláda*) kiadásában. Emellett más kötetekben is, például Norman Manea *Pe contur* (A margón) című esszégyűjteménye vagy Pleșu *Minima Moralia* című traktátusa esetében. A legtöbbször a Cartea Românească kiadó szerkesztője, Sorin Mărculescu kérte a referátumait, nyilván tisztában lévén vele, kitől kéri őket. Jó példája ez annak, hogyan használhatta ki valaki a korlátozott szabadság lehetőségeit.

A legszebb fejezet azonban az, amely Alexandru Simionról szól. Simionnal az Irodalmi Főosztályon ismerkedtek meg, ahol kollégák voltak. „Összes ismerősöm közül elsősorban az ő jellemének kellene arra köteleznie a mereven antikommunistákat, hogy felülvizsgálják látszólag egyetemesen érvényes közhelyeiket; és hogy arra törekedjenek, tegyenek különbséget emberek, viselkedési módok és életek között – olyan rugalmasságot követelne ez tőlük, melyre nálunk egyelőre sem nem képesek, sem nem hajlandók.” (400.)

Ez a visszahúzó, csöndes, jámbor ember, ha nem dolgozott, olvasott és írt, s a professzionizmus és a nyitottság keverékével viszonyult mindenhez. „Azok, akiket »ellenőriznie« kellett, csak nyerhettek ennek a toleráns viselkedésnek köszönhetően.” (404–405.)

Barátok lettek, a családok összejártak, a Jánosi unokái mindig „Simionel parkjában” akartak sétálni.

Simion 83 évesen halt meg, 2008-ban. Két regény kéziratát hagyta hátra – az irodalmi élet kizárta.

„Vágyódom utána” – írja Jánosi János a fejezet végén (407.)

VII

■ Lassan mindenki elmegy valamiképpen: szülők, barátok, ismerősök. Janina Jánosi azonban, a csodálatos feleség a mai napig él.

A jelzõt nem a hízelgés szándékával írtam. Találkoztam vele (a *Szabadságban* megjelent cikkben erről is beszámolok), s ha akarnék, sem tudnék más kifejezést találni. Ám egyetlen találkozás nyilván nem lenne elég. Tanúm viszont a könyv, amelyik szintén ezt mondja.

Janina asszony alakja a 259. oldalon kezdi meg *Az én Internacionálémban* szokásos kialakulását: az adatok egyre bővülő körre változnak, hogy aztán előttünk álljon a teljes személyiség.

„Janina folyton visszatért azokban a visszaemlékezésekben, amelyeket ennek az [1951–1952-es] egyetemi évnek szenteltem, mégpedig azért, mert ennek folyamán életünk összekapcsolódott – örökre. Családi és személyes életét a következő fejezetben foglalom össze. Most »a jelent« írom körül.” (259.)

Janina asszony alakja tehát olyan ebben a könyvben, mint egy szimfónia: a tételekben motívumok ismétlődnek, ezek „bevésődnek” az ember fülébe, hogy aztán meggazdagodva és szintetizálódva visszatérjenek az utolsó tételben.

A nagy műveltségű leány úgy válik Jánosi János feleségévé, hogy szellemi partnere is lesz. Nélküle, a társaságban teremtett nyugalom és a szellemi partnerség nélkül az egyetemi karrier éppoly nehezen képzelhető el, mint a szerző könyveinek hosszú sora: az első „igazi” kötetének tartott *Thomas Mann* (1965), a *Dostoevski – tragedia subteranei* (Dosztójevszkij – az egérlyuk tragédiája – 1968), az *Alegerea lui Iona* (Jónás választása – 1974), a *Schiță pentru o estetică posibilă* (1975; magyarul *Szépség és művészet* címmel jelent meg Kolozsvári Papp László fordításában – Kossuth Könyvkiadó, Bp. 1978), az *Idei inoportune* (Alkalmatlan gondolatok – 1995) és a többi.

Amikor arról kérdezték, minek köszönheti, hogy sikerült leküzdenie depresszióját, William Styron, a nagy amerikai író azt válaszolta: „A feleségemnek, Rose-nak.” „Hogyan?” kérdezte a riporter. „She was there” – válaszolta Styron. Nos, Janina is csak „ott van” – Jánosit emberi és írói habitusa különben sem engedi, hogy ódáiban törjön ki. Ez az „ott van” azonban nagyon is érződik – hogy folytassam a zenei hasonlatot, olyan, mint az

alaphang. Janina fordításain is együtt dolgoznak, olykor (mint Tolsztoj *Gyónása* esetében) a férj előszavazza a könyvet, és ő készíti el a filológiai apparátust (Janina Jánosi Grosszman, Habermas és mások műveit, Rilke–Cvetajeva–Paszternak levelezését ültette át románra).

VIII

■ Már említettem a *szépséget*. Jánosi tanár úr gyakran mondogatta nekünk, „az építészet – megfagyott zene” – tőle tudom ezt a metaforát. Nos, *Az én Internacionálém* a zenei elemekkel együtt is olyan (már csak impozáns mérete miatt is), akár egy katedrális. Az eddigiekből remélhetőleg sok minden kiderül a szerkezetre vonatkozóan, most csak a kezdés és a zárás egymásra rímelését boncolgatnám.

„Eine feste Burg.” (9.) A szerző Luther Márton sorával indítja emlékezéseit, s a mondatot Brassóra vonatkoztatja. *Erős vár* –

ez a világhírű személyiségétől származó, a szülővárosra vonatkoztatott szó szerkezet kezd a memoárt, hogy egy sokkal személyesebb és szomorúbb fejezze be: „Édesanymanak, aki hiányzik, mégis velem van.” (854.)

Mása, Janina és János lánya 2011 augusztusában, 55 évesen rákban meghal. „Néhány percig az ágya melletti széken ültem, s egyre csak simogattam az arcát, a haját, a kezét.” (uo.) Alexandru, a legkisebb fiú az év júliusában megvédi a doktorátusát, a védésen még anyja is részt tud venni. Decemberben megjelenik a könyv, s a dedikáció az a mondat, amelyet fentebb idéztem, s amellyel a könyv végződik.

Az élet nagy és kegyetlen szerkesztő. Az általános és heroikus kezdetre egy személyes és fájdalmas vég rímel. Brassó, Leningrád és sok Bukarest után a fájdalom zárja be ezt a kört.

De az unokák itt vannak.

■ JEGYZETEK

1. Az említett ellentétet így vázolja a szerző: „Kettejük kinézete éppúgy különbözött, mint viselkedésük. Az egyiket később szívesen hasonlítgatom, az arányokat persze tiszteletben tartva, egy »Buddenbrookhoz«, hiszen egy régi vágású liberális *Bürgerre* hajaz, rendszerető, befelé forduló, szűkszavú, távolságtartó; a másikat – az első »Artamonovhoz«, egy self-made manhez, aki a szegénységből küszört fel a szociális és anyagi létrán a *bourgeois* státusig, bárdolatlan, viselkedésében nyitott, de önkényeskedő, olykor egyenesen brutális, családja felett éppúgy basáskodik, mint alkalmazottai felett, olyan ember, aki nem kerüli a munkát... és a pénzt.” (16.)
2. Egyetlen esetben érzem úgy, hogy ez az árnyalás ködössé válik. A 831. oldalon a szerző a Tismăneanu-jelentés „gyilkos” jelzőjét boncolgatja (ti. hogy a kommunizmus gyilkos rendszer volt), s Pol Pot vörös khmerjeitől a Pinochet elrendelte gyilkosságokig és a francia forradalom kivégzéseitől a náciizmus népirtásáig mindent felhoz, hogy bebizonyítsa: „Bármelyik fajta rendszer különféle fázisokon megy keresztül, különféle viselkedésmódok nyilvánulnak meg benne, támogatói és ellenfelei egyaránt vannak. Egyetlen rendszer sem tudja fenntartani magát anélkül, hogy bizonyos társadalmi csoportok, s nemcsak a vezetők, előnyöket ne élveznének a részéről.” (832.) Úgy vélem, ez mégiscsak túlzás. A náciizmus és a kommunizmus, mondhatni, az „emberiség” ítélte gyilkos rendszereknek, s nyilván nem alaptalanul. A *jogos* kívánság, hogy a bűnöket *egyénenként* kell megítélni, ezekben az esetekben átfordult, s a bizonyos emberek megteremtete, mások hasznélvezte *rendszereket* bélyegezte meg a történelem.
3. Nem szeretném agyonterhelni a szöveget, ezért csak lábjegyzetben jelzem: egy normális társadalomban (úgy tűnik, a Monarchia például ilyen lehetett, legalábbis a normalitás több vonását hordozta, mint az utódállamok bármelyike), mi sem érződhetett természetesebbnek, mint hogy az identitás nemcsak *örökölhető* – választható is. Az a Steinberger János, akinek anyja-apja elmagyarosodott *zsidó* családból származott, aki már gyermekkorában *németül* is tudott, aki később *román* középiskolába is járt, aki aztán egy *oros* városban volt egyetemista, aki aztán egy román nőt vett el feleségül – nos, ennek a Steinberger Jánosnak a számára egy megengedőbb világban semmilyen problémát nem kellett volna okoznia egyik vagy másik identitásnak az előtérbe kerülése.
4. „Kebel jó barátom volt!”, kiáltott fel, amikor meglátogattam, s a felkiáltásból nemcsak az elmúlt idők fájdalma csap ki, hanem a magyarságtól való eltávolodásnak a fájdalma is, miközben felfigyelhetünk a személyes nyelvhasználatra is („kebelbarátom volt”, mondanánk a legtöbben. Még egy személyes fordulat: „úgy gondolom” helyett, hogy „úgy értem”. „Domokos Géza, Benkő Samu... ő kebel jó barátom volt, már úgy gondolom, hogy Benkő Samu.”)
5. „Az ünnepek alatt itt járt János is, aki édesanyját, a nagybeteg Látó Annát jött látogatni és ápolását elrendezni. Jó, hogy tudtunk neki segíteni egy ápolónő alkalmazásával. A bukaresti írók életéből, az írószövetség vergődéséből vett példákat említett, amelyek mind a degradálódás felé mutatnak. Teljes zsákutca.” (In: Gáll Ernő: Napló. I. 1977–1990. Sajtó alá rendezte Gáll Éva és Dávid Gyula. Az előszót írta Gállfalvi György. Polis Könyvkiadó, Kvár, 2003. 193. 1986. május 4-i bejegyzés.)
6. Egy példa arra, hogy érti Gáll Ernő a nemzetiségi identitás tisztázatlanságát: „[Jánosi] hajlandó (könnyen megteheti) egy »bizonyos határig« elfogadni Iliescuék nacionalizmusát...” (I. m. II. 157., 1992. augusztus 28-i bejegyzés.) „Könnyen megteheti”, mert *ő nem úgy magyar* – másképp ezt a zárójelet nem lehet értelmezni. 7. I. m. II. 33.
8. Uo. 171. 1992. október 30-i bejegyzés.
9. Románul frappánsabb a válasz: „Din cauza nedreptăților și a nedreptățiilor.”